

15. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. / Рябініна І. М. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 174 с.

16. Срезневский И. И. История русского языка : курс 1849 – 50 года / И. И. Срезневский // Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка. – Москва : Учпедгиз, 1959. – С. 93–132.

17. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / И. И. Срезневский. – Москва : Учпедгиз, 1959. – С. 16–81.

18. Срезневский И. И. Русское слово : избр. труды / И. И. Срезневский / сост. Н. А. Кондрашов. – Москва : Просвещение, 1986. – 176 с.

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2 (09)

**ДОСЛІДЖЕННЯ ГІПОТЕЗИ М. П. ПОГОДИНА –
О. І. СОБОЛЕВСЬКОГО В СТУДІЯХ А. Ю. КРИМСЬКОГО**

У статті показано, що теорія М. П. Погодіна і дискусія з її приводу були тісно пов'язані з питанням походження східнослов'янських мов, зокрема української. У XIX ст. мовознавча наука ще не мала достатніх наукових фактів для розв'язання цієї кардинальної історико-лінгвістичної проблеми, до того ж її намагалися розв'язати з різних позицій. О. І. Соболевський поновив погодінську гіпотезу, зробивши спробу її лінгвістичного обґрунтування. Зазначено, що А. Ю. Кримський піддав критиці як погодінську гіпотезу, так і твердження О. І. Соболевського. Визначено, що внесок А. Ю. Кримського в розкриття вад гіпотези М. П. Погодіна – О. І. Соболевського є значним.

Ключові слова: українська мова, гіпотеза, «галицько-волинські» пам'ятки, діалект.

Тищенко Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

**ИССЛЕДОВАНИЕ ГИПОТЕЗЫ М. П. ПОГОДИНА –
А. И. СОБОЛЕВСКОГО В ТРУДАХ А. Е. КРЫМСКОГО**

В статье показано, что теория М. П. Погодина и дискуссия по ее поводу были тесно связаны с вопросом происхождения восточнославянских языков, в частности украинского. В XIX ст. языковедческая наука еще не имела достаточных научных фактов для решения этой кардинальной историко-лингвистической проблемы, к тому же ее пытались решить с разных позиций. А. И. Соболевский обновил погодинскую гипотезу, сделав попытку ее лингвистического обоснования. Отмечено, что А. Е. Крымский поддал критике как погодинскую гипотезу, так и утверждения А. И. Соболевского. Определенно, что вклад А. Е. Крымского в раскрытие изъянов гипотезы М. П. Погодина – А. И. Соболевского является значительным.

Ключевые слова: украинский язык, гипотеза, «галицко-волинские» памятники, диалект.

Tyshchenko K.

*– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor,
Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State
Teachers' Training University*

**THE RESEARCH OF M. P. POGODIN – O. I. SOBOLEVSKYI
HYPOTHESIS IN A. Y. KRYMSKYI STUDIES**

The article demonstrates that M. P. Pogodin theory and discussion regarding it were closely connected to the origin of Eastern Slavic tribes and their languages. In the XIXth century linguistic science had not sufficient scientific evidence to resolve that fundamental historical and linguistic problem as well as it endeavored to be solved considering different perspectives. In particular, O. I. Sobolevskyy renovated M. P. Pogodin hypothesis by making an attempt to find linguistic arguments for it. It was indicated that A. Y. Krymskyi had not only criticized M. P. Pogodin hypothesis, but also had made a fundamental scientific criticism of O. I. Sobolevskyi statements. It was defined that the contribution of A. Y. Krymskyi in terms of the revealing of the flaws in M. P. Pogodin – O. I. Sobolevskyi hypothesis is significant.

Key words: *Ukrainian language, hypothesis, Galich-Volyn' manuscripts, dialect.*

Постановка проблеми. Теорія М. П. Погодіна і дискусія з її приводу були тісно пов'язані з питанням походження східнослов'янських мов, зокрема української. У XIX ст. мовознавча наука ще не мала достатніх наукових фактів для розв'язання цієї кардинальної історико-лінгвістичної проблеми, до того ж її намагалися розв'язати з різних позицій [2, с. 10]. О. І. Соболевський поновив погодінську гіпотезу, зробивши спробу її лінгвістичного обґрунтування. Студіювання праць А. Ю. Кримського показало, що вчений був опонентом гіпотези М. П. Погодіна – О. І. Соболевського.

Аналіз останніх досліджень. Огляд лінгвоісторіографічної літератури виявив, що на сьогодні порушена нами проблема залишається недостатньо вивченою. Стисло про аналіз гіпотези М. П. Погодіна – О. І. Соболевського в працях А. Ю. Кримського писали В. М. Русанівський, Т. О. Гаврилова, О. Л. Жихарева, К. А. Тищенко та ін. Водночас спеціальних праць, присвячених цій проблемі, у лінгвістиці немає. Цим і зумовлена актуальність пропонованого дослідження.

Метою пропонованої статті є розкриття поглядів А. Ю. Кримського на гіпотезу М. П. Погодіна – О. І. Соболевського, реалізація цих поглядів у розвідках ученого, установлення його внеску в дослідження порушеної проблеми.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди А. Ю. Кримського на гіпотезу М. П. Погодіна – О. І. Соболевського; 2) установити внесок лінгвіста в дослідження цієї

гіпотези; 3) виявити, які його твердження зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – поч. ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз поглядів А. Ю. Кримського виявив, що вчений був опонентом так званої «галицької теорії походження малорусів» [5, с. 26]. Учений піддав критиці як погодінську гіпотезу, так і твердження О. І. Соболевського.

За словами А. Ю. Кримського, М. П. Погодін як історик намагався об'єднати «малоруську» народність з «великоруською», хоча визнавав безліч відмінностей між цими двома наріччями [там само, с. 25]. Більше того, М. П. Погодін відмовився від твердження про те, що «малоруське» й «великоруське» наріччя належать до «одного роду» [9, с. 390]. Вивчення етнографічних особливостей «малоруського» й «великоруського» племен переконало його в тому, що в давнину це були дві самобутні народності [5, с. 25].

Важливим для М. П. Погодіна виявилось питання про те, яке із названих вище племен мешкало в стародавньому Києві [там само]. Для з'ясування відповіді на поставлене питання, учений дослідив мову Початкового літопису, яка, на його думку, більше збігається з «великоруською» мовою, ніж з «малоруською» [там само].

Як зазначив А. Ю. Кримський, М. П. Погодін не мав поняття про філологічні прийоми дослідження історії мови, оскільки передусім він був істориком [там само]. Тому, на думку дослідника, М. П. Погодін не допускав існування в початковий період «руської» історії однієї «спільноруської» мови (не «великоруської» і не «малоруської») [5, с. 26].

Отже, до утворення погодінської гіпотези спричинили такі погляди вченого: 1) великоруси є найдавнішими поселенцями Києва; 2) «малоросіяни» прийшли в ці землі після татар; 3) великоруське наріччя – це або церковне наріччя, або найближче до нього [8, с. 113–139]. М. П. Погодін також твердив, що в південноруських літописах немає ніяких ознак української мови [там само].

А. Ю. Кримський зробив висновок про те, що М. П. Погодін, «не відчуючи в собі філологічної сили», намагався підкріпити свою гіпотезу історичними фактами [5, с. 26].

Відомо, що серед мовознавців ХІХ ст. погодінську гіпотезу прийняв П. О. Лавровський, який лінгвістично обґрунтував її та зблизив «малоруське наріччя» із сербським [6, с. 264]. Полемічно спрямованими були погляди М. О. Максимовича, який виступив з критикою гіпотези М. П. Погодіна та тверджень П. О. Лавровського [7, с. 299–302].

Якщо М. П. Погодін виходив насамперед з історичних міркувань, то основу поглядів О. І. Соболевського складали філологічні аргументи. А. Ю. Кримський критикував аргументацію

О. І. Соболевського, акцентуючи увагу на таких питаннях: 1) дослідження поглядів О. І. Соболевського на «малоруську» мову; 2) вивчення доказів, запропонованих О. І. Соболевським на підтримку своєї гіпотези, окрім дослідження давніх писемних пам'яток; 3) спостереження над дійсно київськими і псевдокиївськими пам'ятками, описаними О. І. Соболевським; 4) вивчення «галицько-волинських» пам'яток.

А. Ю. Кримський, аналізуючи погляди О. І. Соболевського на «малоруську» мову, дорікав останньому в тому, що він уважав «малоруське» наріччя лише наріччям, а не мовою, бо не знаходив ніяких суттєвих відмінностей між «малоруським» і «великоруським» наріччями [5, с. 34]. Зокрема, учений докладно аналізував ті явища з історичної фонетики української мови, які О. І. Соболевський (з ним полемізував А. Ю. Кримський – К. Т.), не вважав за українські, зокрема перехід *е* в *а*. Автор не тільки довів, що це явище властиве українській мові, відоме її діалектам, а й визначив позиції, у яких такий перехід відбувається [5, с. 28–29].

За словами О. І. Соболевського, північні «малоруські» говори «за своїми фонетичними особливостями більш близькі до великоруських окаючих говорів, ніж до інших малоруських – до українського, галицького» [11, с. 2]. Тим самим, як твердив А. Ю. Кримський, його опонент надав північним «малоруським» говорам вирішальну роль у питанні про всю «малоруську» мову, оскільки, на думку О. І. Соболевського, «малоруська» мова майже не відрізняється від «великоруської» і не заслуговує назви «мова» [5, с. 35].

Крім прийому порівняння давніх писемних пам'яток (рукописів), О. І. Соболевський запропонував низку мовних особливостей на підтвердження своєї гіпотези. Зокрема, за словами мовознавця, сучасне «малоруське» наріччя не знає зменшувальних імен на *-ша*, проте в старих киян такі імена існували: **Мьстиша**, **Путьша**, **Святоша** [11, с. 255–256]. Отже, давні кияни, на думку О. І. Соболевського, не були «малорусами».

А. Ю. Кримський спростував цю тезу такими аргументами. По-перше, О. І. Соболевський, для збільшення кількості давніх київських імен на *-ша*, залучив також імена з Чернігівської і Полоцької областей. По-друге, з дослідження О. І. Соболевського випливає, що давні кияни не могли бути потомками сучасних «малорусів», а це суперечить одному з основних спостережень порівняльного мовознавства [5, с. 40–41].

Зазначимо, що, крім власних імен на *-ша*, А. Ю. Кримський залучив також українські прізвища на *-ша*. Учений використав

наведений матеріал для аргументації непереконливих, на його думку, доказів О. І. Соболевського на підтвердження своєї гіпотези.

А. Ю. Кримський навів чимало прикладів сучасних імен на **-ша**, чим спростував тезу О. І. Соболевського про їх відсутність в українській мові [5, с. 50–51]. За словами вченого, такі твердження О. І. Соболевського свідчать про «незнання малоруської мови» [там само, с. 49].

Паралельно до давньокиївських імен на **-ша** О. І. Соболевський розглядав імена на **-сь, -ся** (**Волдърись, Блюсь, Митуса**), які, на його думку, є «малоруськими». Відсутність вищезазначених імен у давньокиївських пам'ятках, як твердив О. І. Соболевський, є доказом твердження про те, що старі кияни не були «малорусами», а сучасні мешканці Київщини прийшли з Галичини та Волині [11, с. 255].

А. Ю. Кримський заперечував це твердження, спираючись на такі факти: 1) зменшувальні імена на **-сь, -ся** є «спільноруськими», а не тільки «малоруськими»; 2) у створенні імен **Волдърись, Блюсь, Митуса** О. І. Соболевський зробив низку помилок [5, с. 58–63].

Непереконливим, з погляду А. Ю. Кримського, є висновок О. І. Соболевського про ототожнення слів **Блусь** і **Блюсь**. Водночас А. Ю. Кримський допускав можливість існування такого прикладу за аналогією до зменшувальних імен (**Петрусь** і т. п.). Однак форми на **-сь** є «спільноруськими», а не виключно «галицько-волинськими» [там само].

Отже, утворення імен на **-са** відбувалося аналогічно до утворення імен на **-ша**, причому для деяких із цих імен було характерне паралельне вживання двох форм: **кукса** (**кукша**), **мурмоса** (**мурмоша**) [5, с. 62–63].

Упевненість О. І. Соболевського в наявності нащадків галичан у Полтавщині та на Поділлі «не дає йому права переносити цей висновок до Київщини з її особливим географічним і топографічним розташуванням, з її архаїчним наріччям» [5, с. 65]. Полеміка А. Ю. Кримського спрямована, насамперед, на перебільшення його опонентом ролі Галичини в заселенні Східної України і, зокрема, Черкащини [1, с. 7].

Критики з боку А. Ю. Кримського зазнала також теза О. І. Соболевського про те, що «напади монголо-татар на Київську Русь повинні були (виділено нами. – К. Т.) зменшити кількість носіїв київського говору настільки, що це спричинилося до численних асиміляцій його з говорами мешканців Волині, Поділля та Галичини» [11, с. 199–200]. Таке припущення, на думку А. Ю. Кримського, не є переконливим, оскільки цей факт реально не підтверджений [5, с. 67].

Без сумніву, принципові зауваження А. Ю. Кримського здебільшого були пов'язані з аналізом давніх писемних пам'яток

XI–XV ст. ст., запропонованих О. І. Соболевським. У центрі уваги знаходилися філологічні міркування вченого.

А. Ю. Кримський наголошував на тому, що серед давніх київських рукописів, написаних у домонгольський період, збереглися лише Ізборники Святослава 1073 р. і 1076 р. Обидва вони належать до тієї доби, коли «руська» мова, власне, ще не розпалася на наріччя «великоруське» й «малоруське» [5, с. 68]. Звичайно, мова цього періоду не була монолітною, тобто однією мовою, у широкому розумінні цього слова. Тому доцільно погодитися із зауваженням О. О. Шахматова про те, що в XI ст. і XII ст. не можна ще говорити про повне відокремлення «малоруського» і «великоруського» наріч [14, с. 132, 138–139], оскільки визначальної риси «малоруського» наріччя (*ô*, *ê*) тоді ще не було. Проте відомі діалектні дані в Ізборниках Святослава присутні. За А. Ю. Кримським, вивчення цих пам'яток показало, що київська мова XI ст. мала в собі майже всі ознаки сучасного «малоруського» наріччя, окрім тієї, що виникла після XI ст. [5, с. 68].

А. Ю. Кримський навів низку аргументів, за якими давньокиївський говір в інтерпретації О. І. Соболевського вивчено за власне новгородськими рукописами, що не мають жодного відношення до Києва [12, с. 117].

Також учений наголосив на тому, що «малоруські» риси більш виразно простежуються в київських післямонгольських пам'ятках. Водночас О. І. Соболевський, для аргументації своєї гіпотези, залучив знову ж таки некиївські рукописи (п'ять пам'яток) зазначеного періоду [5, с. 90].

За А. Ю. Кримським, більшість «галицько-волинських» пам'яток, які розглянув О. І. Соболевський, не є українськими взагалі. Вони переважно – білоруські, новгородські або псковські (здебільшого місце позначено) [3, с. 152; 4, с. 226].

Важливим є той факт, що А. Ю. Кримський у полемічному запалі, як справедливо зазначив В. М. Русанівський, іноді користувався не зовсім переконливими аргументами [10, с. 45]. Зокрема, серед доказів О. І. Соболевського на підтвердження рефлексії *о* в давньогалицьких говорах знаходимо приклад **воовъчии**. А. Ю. Кримський заперечив таку рефлексію *о* в «живій мові», дорікаючи тим самим своєму опоненту за незнання української мови [5, с. 27]. Водночас очевидним є факт фіксації слова **вівчий** у «Словарці», що додається до розвідки І. Верхратського про галицьких лемків (1902 р.), а згодом це слово потрапляє й до словника, зредагованого Б. Грінченком [10, с. 45]. Аналогічно не визнав А. Ю. Кримський рефлексії давнього *о* в слові **торгувля**,

аргументуючи це тим, що «слова *торгівля* в нашій мові нема: єсть українське *торго'вля* та галицьке *торговля*» [5, с. 27].

Відомо, що О. О. Шахматов критикував А. Ю. Кримського за категоричну позицію щодо тверджень О. І. Соболевського [14, с. 159].

Аналізуючи гіпотезу М. П. Погодіна – О. І. Соболевського, О. О. Шахматов зазначив, що «О. І. Соболевському пощастило визначити групу не галицько-волинських, а просто малоруських пам'яток, причому прямий висновок із його спостережень – це спроможність виводити історію малоруської мови далеко за XII вік» [13, с. 52].

Зауважимо, що більшість лінгвістів, сучасників А. Ю. Кримського (О. О. Потебня, П. Г. Житецький, М. О. Колосов, К. П. Михальчук, Ю. Ф. Карський та ін.), здебільшого виступили з принциповою науковою критикою теорії О. І. Соболевського [2, с. 18].

Проведене нами дослідження підтвердило очевидний **висновок** про важливу роль гіпотези М. П. Погодіна – О. І. Соболевського у вивченні А. Ю. Кримським питання походження української мови. Його внесок у дослідження порушеної проблеми очевидний. Цінними для сучасного мовознавства є як концептуальні тези А. Ю. Кримського, так і великий фактичний матеріал, запропонований ученим.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні тверджень А. Ю. Кримського щодо гіпотези М. П. Погодіна – О. І. Соболевського.

Література

1. Гаврилова Т. О. А. Ю. Кримський як дослідник середньонаддніпрянських говорів / Т. О. Гаврилова // Постатті та ідеї (З історії мовознавства в Україні) : зб. наук. пр. – К., 1995. – С. 5–9.
2. Жихарева О. Л. Проблема походження східнослов'янських мов у мовознавстві XIX ст. – 20–30-х рр. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Л. Жихарева. – Донецьк, 2002. – 20 с.
3. Кримський А. Ю. Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори : в 5-ти т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 3. – С. 136–199.
4. Кримський А. Ю. До П. Г. Житецького. 7 січня 1896 р. [лист] / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори : в 5-ти т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 226–227.
5. Крымский А. Е. Филология и погодинская гипотеза / Крымский А. Е. // Кримський А. Ю. Твори : в 5-ти т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 3. – С. 23–117.
6. Лавровский П. А. Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями / П. А. Лавровский // Журн. м-ва нар. просвещения. – 1859. – Ч. 102. – С. 225–266.
7. Максимович М. А. Новые письма к М. П. Погодину : О старобытности малороссийского наречия / Максимович М. А. // Максимович М. А. Собр. соч. – К., 1880. – Т. 3. – С. 273–311.

8. Погодин М. П. О древнем языке русском / Погодин М. П. // Москвитянин. – 1856. – Т. 1. – № 1. – С. 113–139.
9. Погодин М. П. Происхождение варягов – Руси. О славянах / Погодин М. П. // Исследования, замечания и лекции М. П. Погодина. – М., 1846. – Т. II. – С. 390–391.
10. Русанівський В. М. Питання історичної граматики в працях А. Ю. Кримського / В. М. Русанівський // А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст (Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження) / відп. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 40–49.
11. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский. – 4-е изд. – М., 1907. – 309 с.
12. Тищенко К. А. А. Ю. Кримський і гіпотеза М. П. Погодіна – О. І. Соболевського / К. А. Тищенко // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченко : Серія Філологічні науки. – Вип. 14 (109) / гол. ред. С. Я. Харченко. – Луганськ : Видавництво ЛНПУ «Альма-матер», 2006. – С. 114–120.
13. Шахматов О. О. Короткий нарис історії української мови / О. О. Шахматов // Шахматов О. О., Кримський А. Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI–XVIII вв. – К. : Друкар, 1924. – С. 5–86.
14. Шахматов А. А. [Рец.:] А. Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднестровья / А. А. Шахматов // Rocznik slawistyczny. – М., 1909. – Т. 2. – С. 135–174.

Ніколайчук А.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'367

ДОСЛІДЖЕННЯ СУРЯДНОСТІ В МЕЖАХ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ

Пропонована розвідка присвячена огляду лінгвістичних концепцій щодо паратаксису складного речення в межах когнітивного підходу (праці Г. Ф. Гаєрилової, А. М. Приходька, О. І. Давидової, Н. М. Собчакової, М. Ю. Вороніної, О. А. Лимаренко та ін.). Докладно проаналізовано теорію складних мовленнєвих актів (А. М. Приходько). Висвітлено деякі питання класифікації когнітивно-семантичних типів складносурядного речення.

Ключові слова: паратаксис, складне речення, когнітивний підхід, лінгвоісторіографія.

Николайчук А.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета